

Jødeuroen i København 1830

af Bent Blüdnikow

I situationer med politisk uro i Europa i sidste århundrede gik det ofte ud over jøderne. Det var således tilfældet i 1819, hvor jødeforfølgelserne i Hamburg bredte sig til mange danske byer. Jødeuroen efter juli-revolutionen 1830 kom også til at berøre Danmark. I artiklen vurderer arkivar, cand. mag. Bent Blüdnikow omfanget af uroen, et punkt, på hvilket der har været forskellige opfattelser. Endvidere sandsynliggør han uroens forbindelse med den almindelige politiske opposition.

Siden 1600-tallets første halvdel har der levet jøder i Danmark. Mange af disse, der i begyndelsen havde bosat sig i byer som Altona og Glückstadt, rejste til København, hvor de i 1684 fik tilladelse til at have deres egen menighed. De udgjorde et fremmedelement i byens liv, fordi de så anderledes ud, havde mærkelige ceremonier, talte et sjovtlydende sprog, nemlig jiddish, koncentrerede sig inden for få erhverv, ikke mindst tuskhandel og pantlånervirksomhed, og boede tæt sammen under ghettolignende forhold i bl.a. Læderstræde i den indre by. En traditionel østeuropæisk jøde havde, til forskel fra de øvrige borgere, skæg, en kaftanlignende beklædning og en pelshat. Det er klart, at dette ydre måtte vække opsigt i en by, hvor jøderne udgjorde den eneste ikke-kristne befolkningsgruppe af nogen betydning.

Traditionel religiøs intolerance og fremmedhad gjorde, at jøderne i såvel 1600-tallet som 1700-tallet ofte blev udsat for chikanerier.

Samtidig var det dog også et karakteristisk træk ved de danske forhold, at centralmagten førte en tolerant politik over for den jødiske menighed, hvilket bl.a. resulterede i anordningen af 1814, der gav jøderne borgerrettigheder. Anordningen betød dog ikke, at antisemitismen forsvandt.

Når den politiske uro fængede i det 19. århundredes Europa gik det ofte ud over jøderne. Således havde en voldsom uro i Tyskland i 1819 fået som konsekvens, at jødeforfølgelser spredte sig over det meste af Tyskland¹. Det var den såkaldte hep-hep uro, som nåede Hamborg i slutningen af august 1819 og derpå spredte sig til danske byer som København, Odense, Slagelse, Vordingborg, Kolding, Helsingør og Hil-

1. Generelt om uroen i 1819 se E. Sterling: Judenhass Frankfurt a.M. 1969.

lerød. Uroen i 1819 var meget voldsom, og Frederik d. 6 og hans administration var årvågne over for den politiske opposition, der kunne ligge bag jødeuroen². I 1819 havde der været økonomiske og sociale forhold, der kunne forklare årsagerne til uroen. Statsbankerotten i 1813 og landbrugskrisen omkring 1818 havde medført mange fallitter og forværret situationen for den fattige bybefolkning.

I sin bog »The Age of Revolution« skriver Hobsbawn³ i forbindelse med omtalen af 1830-revolutionen i Europa: »We need not trouble about the Dutch and Scandinavians who, though belonging broadly to the non-absolutist zone, lived a relatively tranquil life outside the dramatic events of the rest of Europe.« Ikke desto mindre vil denne artikel behandle hændelsesforløbet i København i 1830. Herunder vil tidligere behandling af uroen blive debatteret.

Hændelsesforløbet i Hamborg

I august 1830 kom juli-revolutionen i Paris. Befolkningen protesterede og revolterede mod Karl d. 10.s regime, og i stedet fik man et mere liberalt styre med Ludvig Filip som konge. Den revolutionære stemning fortsatte i Bruxelles, hvor oprøret vendte sig mod Hollands dominans. Nederlandene blev opløst, og Belgien blev oprettet. Revolutionære bevægelser opstod nu så forskellige steder som i Braunschweig, Sachsen, Warszawa og Italien. I september 1830 kom uroen til Hamborg. Den startede 1. september, da en større menneskemængde under råbet »Juden raus. Hep, hep. Nieder mit den Juden« brød ind i et kaffehus og overfaldt jøderne der⁴. Uroen fortsatte dagen efter og en stor menneskeskare samledes i byen, bestående af mange forskellige sociale grupper⁵. Men jødehadet syntes da at have indtaget en mindre fremtrædende plads til fordel for explicitte udtrykte sociale og økonomiske krav. Men det har på den anden side været svært at adskille jødehadet fra de sociale og økonomiske elementer. Når demonstranterne således råbte: »Zoll wieder erhöht, Steuer abgeschafft. Weg mit den reichen Kaufleuterie,

2. Om uroen i Danmark se: Jacob Davidsen: Fra det gamle Kongens København, 1977.

3. E.J. Hobsbawn: The Age of Revolution, London, 1962.

4. Mosche Zimmermann: Hamburgischer Patriotismus und deutscher Nationalismus, Hamburg, 1979 side 32.

5. Laufenberg: Geschichte der Arbeiterbewegung in Hamburg, Hamb. 1911 side 63 bind I.

En bryllupsscene fra 1800-tallets dansk-jødiske miljø. Billedet er fra en torahvimpel, som er et 4-5 meter langt og ca. 20 cm bredt stykke lærred. På dette stykke lærred er tegnet en række situationsbilleder, således et giftermål og en mand der læser i Det gamle testamente. Torahvimplen blev givet til synagogen af en fader, når den ældste søn for første gang kom i synagogen.

På billedet ses rabbineren i det traditionelle jødiske antræk, nemlig en lang sort kaftan, en pelshat og skæg. På dette tidspunkt var assimilationen så stærk, at kun ganske få almindelige danske jøder gik rundt i de traditionelle klæder. Som det vil ses, bærer brudgommen ganske almindeligt tøj og er blevet glatbarberet. Kvinderne adskilte sig heller ikke fra andre danske kvinder i klædedragt, men hvis de var religiøse, bar de muligvis paryk for at skjule deres eget hår.

Proveniens: Mosaik Trossamfund

die keinen Zoll wollen«⁶, så har det muligvis været de jødiske købmænd, der blev tænkt på.

Der var i Hamborg et spændt forhold mellem de rige købmænd, der var ved at komme på fode efter en økonomisk krise i årene 1827-29 og så de mindre handlende og selvstændige, som endnu ikke havde overvundet krisen. Ydermere var disse mindre handelsfolk og selvstændige truet af

6. Zimmermann: anførte værk, side 33.

importen. Tolden på en række varer var således sænket i et bevidst forsøg fra Hamborgs bystyres side på at styrke Hamborgs handelsmæssige placering. De kristne handlende og selvstændige mente, at det var de rige jødiske handelsmænd, der drog nytte af toldnedsættelsen. Ydermere har de utvivlsomt følt sig presset af de jødiske småhandlende, der vandrede rundt og sjakrede.

Der var en vis baggrund for disse beskyldninger mod jøderne. En række jødiske handelshuse stod særdeles stærkt i Hamborgs økonomiske liv⁷, og der var en stor mængde jøder, der måtte klare sig ved omvandrende småhandel. I Danmark kendes typen fra Lahdes stik fra omkring 1820 af »Skakkerjøden« og »Båndjøden«. I Hamborg blev den jødiske sociale struktur opgjort således: 63,5% i handel, 3,5% i industri og håndværk, 1,9% i tjeneste og som lønarbejdere og 25,4% uden nogen næringsvej⁸.

Når et kaffehus blev angrebet, må det bl.a. ses på baggrund af, at det blev betragtet som en uhørt luksus at sidde på kaffehus, og det var netop her unge, rige jøder holdt til⁹. Bystyret krævede, at unge jøder holdt sig væk fra gader og etablissementer for ikke at provokere til flere slagsmål og ydermere, at jødernes omvandrende småhandel blev forbudt. Den jødiske menigheds råd af ældste accepterede disse krav¹⁰. Uroen varede nogle få dage, og da politiet og borgervæbningen ikke kunne klare at neddæmpe uroen, blev kavalleriet indsat. Dette hjalp og uroen døde hen¹¹.

Samtidige kilder til uroen i København

Som i 1819 var det jødeforfølgelserne i Hamborg, der i 1830 satte sindene i bevægelse i Danmark. I bladet »Dagen« kunne man læse om uroen, og kongens gesandter sendte rapporter hjem fra Hamborg og Wien. Der eksisterer enkelte, kendte beretninger fra 1830 om uroen i København. I forfatteren og historikeren P.V. Jacobsens (1799-1848) breve findes følgende passage: »Derpaa blev man igen gunstig stemt for Ludvig Philip da han anerkendtes af England og Preussen, men saa dog nu atter den

7. Helga Krohn: Die Juden in Hamburg 1800-1850, Hamb. 1967 side 40-58.

8. H. Krohn: anførte værk, side 42. Tallene er egentlig hentet fra Frankfurt a.M., men Krohn mener at kunne overføre tallene til Hamborg.

9. Zimmermann: anførte værk, side 32.

10. Zimmermann: anførte værk, side 34.

11. Landsberg, A: Die Judenprogrome der Jahre 1819, 1830, 1835 in Hamburg 1958. Upubliceret manuskript i Leo Baeck Institute Jerusalem.

Hvis Jødernes overhaandtagende Magt et Stolthed
ikke bliver fjernet og indskrænket inden 4 gange 24 Timer
bliver der sat Ild paa alle
Jøde Huse og Jøderne myrdede i
107 sammensvornes Navn
Masanillos Hand

D. 5. September
1830

En plakat fra 1830-uroen. Teksten lyder: »Hvis Jødernes overhaandtagende Magt et Stolthed ikke bliver fjernet og indskrænket inden 4 gange 24 Timer bliver der sat Ild paa alle Jøde Huse og Jøderne myrdede.

D. 5. September / i / Masanillos Hand
1830 / 107 sammensvornes Navn

Proveniensi: YIVO

Sag an med lidt skele Øje, efter at Gadedrenge her i Byen har begyndt med Jødespektakler paa ny. Disse begyndte i Mandags og vedvarede igaar Aftes. Der sloges Ruder ind, og nogle gamle Jøder er maltrakterede, en saaledes at han sagdes at skulle dø deraf, men dette sidste blev der intet af. Dette er en yderst skandaløs Historie, men karakteristisk; den danske Pøbel hører om de fremmede Uroligheder, skal efterligne dem her, og finder nu intet andet Objekt, at udøse deres Galde paa, end de stakkels Jøder. Om politiske Hensigter er der næppe Tanke«¹²

I kaptajn A.U. Falbes (1796-1865) brev til Ritmester Jacob v. Benzon (1792-1840) fra København 14. september står følgende: »Den Uroligheds Aand, der i denne Tid herger Europa har da ogsaa viist sig her, igaar Eftermiddags skulle Grundstenen til den nye Synagoge lægges; men da Krystalgade alt Kl. 5 var fuld af Mennesker, der larmede og st...(?) blev Ceremonien opsat og Folkemængden fordeelte sig ef(ter)haanden; imidlertid kunde Politiet ei forhindre at adskillige Ruder bleve ituslagen hos Jøderne især i Læder-, Compagnie- og Mag-strædet samt enkelte Steder paa Østergade. Politiet arresterede adskillige; men ligesom de ville bringe deres Arrestanter ind paa Politikammeret bleve de omringede af Pøbelen og hine befriede. – Kongen har idag befalet, at ingen Vægter skulde blande sig i disse Uroligheder, med mindre at Politiet udtrykkelig forlangte deres Assistance, alt Militair er beordret at være hjemme til Tappenstreg og er man i Forventning, at der iaften ogsaa vil skee nye Uordener. Adskillige Placater, som man i de senere Dage have fundet opslaaede ere af meget intetsigende Indhold, og det hele kan vel kun ansees, som en dum Efterabelseslyst af andre især de sidste Uordener i Hamborg. – Prinds Frederik blev igaar Aftes ledsaget igiennem Byen af en Flok Drenge, han blev ved at ride meget langsomt, men havde, efter egent Sigende, Møje med at afholde sig fra at trække sin Sabel, som var vel han ei gjorde«¹³.

Historiske behandlinger

Uroen er blevet behandlet af Harald Jørgensen i »Historiske Meddelelser for København« for 1930. Jørgensens skildring kan sammenfattes i følgende citater fra artiklen: »Urostifterne er, hvad vi i vore Dage vilde kalde Kasketdrenge og Begivenhederne: Gadedrengestreger«. Om op-

12. P.V. Jacobsens Breve side 121 (brev af d. 15. september 1830).

13. Povl Bagge og Povl Engelstoft: Danske Politiske Breve, 1945 side 2.

tøjerne, der fandt sted uden for synagogen i Krystalgade 13. september hedder det hos Jørgensen: »Naar man gennemlæser Protokollen¹⁴, ser man, hvor tilfældig denne Sammenstimlen har været, og at hele Begivenheden er en ren Bagatel«. Sammenfattende siger Jørgensen: »Det forekommer dog ikke meget sandsynligt, at Septemberdagens Begivenheder skulle være en direkte Følge af Bevægelsen i Hamborg, det ungdommelige Publikum, det tilfældige Sammenløb, den lidt kaade Adfærd at knuse Ruder med Sten alt dette kan ikke løftes op i et højere Plan«.

Over for denne beskrivelse står Georg Nørregårds beskrivelse i bogen »Danmark mellem øst og vest 1824-1839«¹⁵. Heri kan man læse: »Selv Danmark undgik ikke at mærke følgerne af julirevolutionen. I første Omgang kom det til jødeforfølgelser med gadeoptøjer i København. Forud var gået optøjer i Hamborg. Det, som fremkaldte uroen i København, var, at der den 8. september 1830 foretoges grundstensnedlæggelse til den nye synagoge i nuværende Krystalgade. Politiet havde advaret jøderne og forlangte højtideligheden udsat. Den fandt da først sted den 13. september; men den følgende aften strømmede nogle tusinde mennesker sammen, navnlig tyske håndværkersvende. Plankeværket om byggepladsen blev beskadiget, og nogle jøders vinduer blev knust ved stenkast. Politiet satte imidlertid kraftigt ind. Man havde jo erfaringerne fra 1819, og både den første og den anden aften spredtes demonstranterne med stavene, således at der ikke skete større skade. Kavalleriet patruljerede, og kun nogle få arresteredes. Den anden aften under optøjerne kørte kongen langsomt gennem det urolige kvarter, og da blev der råbt: »jødernes konge«; men politiet var der straks med kniplerne. Samme aften frygtede man angreb på finansministerens hus. Råbene lød: »Ned med Møsting. Ned med statsgælden«, men der var ikke angribere nok. Derimod fandt man i de samme dage plakater rundt om i byen, der vel var overmåde loyale i deres tone, men dog krævede en forfatningsændring: »Leve kongen, Leve friheden«.

Medens hovedkilderne for Harald Jørgensen har været politirettens protokoller i Landsarkivet for Sjælland, er Nørregårds kilder hovedsagelig den svenske og den østrigske gesandts beretninger fra København. Resultatet er, som det kan ses, blevet to meget forskellige beskrivelser af uroen. De to samtidige kilder og Jørgensens og Nørregårds beskrivelser

14. Protokollen er en del af Politirettens og politiets arkiv, der befinder sig i Landsarkivet for Sjælland. På dette tidspunkt var politiretten opdelt i 5 såkaldte protokoller, dvs. retsafdelinger. Af disse var politidirektøren selv leder af den 3. protokol, hvor mindre sager behandlede. De andre protokoller bestyredes af dommere.

15. Georg Nørregård: Danmark mellem Øst og Vest 1824-1839, 1969 s. 124-125.

rejser en række spørgsmål: Kom inspirationen fra Hamborg? Hvor alvorlig var uroen? Hvilken slags mennesker deltog i uroen? Var der bevidste politiske motiver bag uroen? I den følgende kronologiske gennemgang af uroens forløb vil disse spørgsmål blive berørt og i den afsluttende konklusion forsøgt besvaret.

Politiets overvågen 5.-13. september 1830

Foranlediget af avisnotitser og gesandternes rapporter fra udlandet sørgede politiet fra begyndelsen af september via civile politifolk at holde sig informeret om, hvad der foregik i byen. 2-3 politifolk besøgte systematisk byens værtshuse og udsænkingssteder fra 5. september. I alt nåede de at foretage mindst 180 besøg. Nogle værtshuse blev opsøgt flere gange. Politiassistenternes rapporter til den fungerende politidirektør Bræstrup indeholder fortegnelser over de steder, som de har besøgt, og hvad de har set og hørt. Det fremgår af disse rapporter, at der allerede fra 5. september verserede et rygte om, at jøder var flygtet fra Hamborg og nu lå i skibe i Københavns havn. Samme rygte var også fremkommet i tyske aviser i 1819¹⁶, og i H.C. Andersens »Kun en Spillemand«¹⁷ er samme rygte taget op.

Rapporterne indeholder også den oplysning, at man på værtshusene talte om, at det ville kunne komme til uroligheder i København, når grundstenen til den nye synagoge skulle lægges. Harald Jørgensen mener, at der slet ikke var tale om nogen grundstensnedlæggelse og at det derfor nu er umuligt at sige grunden til sammenstemmelsen 13. september foran synagogen. Derimod hævder Nørregård, at det var grundstensnedlæggelsen, der trak folk til. Det synes sikkert, at det var en almindelig antagelse, at grundstensnedlæggelsen skulle finde sted mandag 13. september. Denne antagelse kan forklare den umiddelbare årsag til forsamlingen foran synagogen. De fleste deltagere i denne forsamling angav faktisk, da de senere blev forhørt ved politiretten, at de var taget hen foran byggepladsen, fordi de havde hørt, at der skulle være grundstensnedlæggelse. Der synes ikke i dagene 5., 6. og 7. september at have været tale om nogen ophidset stemning i byen ifølge politiassistent Wilstrup,

16. E. Sterling: The Hep-hep Riots in Germany 1819. A Displacement of Social Protest. *Historia Judaica* 1950.

17. H.C. Andersen: Kun en Spillemand. 1837. Rygtet har ikke kunnet bekræftes gennem kilder, hverken hvad angår 1819 eller 1830.

Friday Aften paa Kong

Bort med Stemann = Polignac

NED MED IØDERNE

Fra 1830-uroen findes en række plakater ophængt af uromagere og nedtaget af politiets folk. Teksten her lyder: Bort med Stemann = Polignac. Hermed sættes lighedstegn mellem den reaktionære ministerpræsident Polignac i Karl 10.s regering og Poul Christian Stemann (1764-1855), der i 1827 var blevet udnævnt til gehejmestatsminister og justitsminister. Proveniens: YIVO.

der den 7. kunne skrive i sin rapport: »Der blev talt paa flere Steder om de i Hamborg forefaldne Uordener, men ikke paa en saadan Maade, som kunde antages at hentyde paa noget lignende her kunde befrygtes, kun det blev omtalt, at ... den nye Synagoges Indvielse har vakt Frygt for, at der mueligen vil opstaa Uorden her ved denne Leilighed«¹⁸. Ifølge andre rapporter blev der dog andre steder ikke lagt skjul på, at det, der foregik i Hamborg, var godt, og at jøderne skulle have dygtige prygl. Enkelte af værtshusgæsterne har ifølge rapporterne ment, at man burde følge eksemplet fra Hamborg. Allerede få dage efter Wilstrups beroligende rapport berettes det i en anden rapport, at der om aftenen den 9. september har været et betydeligt opløb omtrent kl. 19 på Østergade, hvor brødrene

18. Disse politirapporter hører til en arkivgruppe som er placeret i YIVO-instituttet i New York. YIVO opbevarer og indsamler hovedsageligt kildemateriale vedr. de russiske jøder, der kom til USA i begyndelsen af det 20. årh. og materiale vedr. jødiske skæbner under 2. verdenskrig. Men instituttet har ved et tilfælde fået skænket materiale vedr. dansk-jødiske forhold. Dette materiale består af kilder hentet fra politidirektørens arkiv og omhandler såvel 1819 som 1830.

Berenth boede. Mængden drog derefter gennem Christen Bernikowsstrædet med »Piben og Skrigen«. Politiassistenten kunne ikke helt fastslå årsagen til opløbet. Han hørte den formodning blive udtalt, at det drejede sig om et angreb på jøderne, men også at der var tale om en mand, der havde stjålet. Mængden opløstes, da politiet kom. At uroen begyndte i Østergade antyder, at det ved denne lejlighed sandsynligvis har drejet sig om jøderne. Østergade var den fine gade i København, hvor adskillige fornemme forretninger lå. Flere af disse ejedes af jøder, heriblandt brd. Berenth. I 1819 var det også ofte i denne gade, man var ude efter jøder.

Også den 11. september var der opløb af tilsvarende karakter. Hos ølhandler Hansen på Amagertorv 4 lagde en af gæsterne ikke skjul på, at uroen i Hamborg var af det gode¹⁹. I værtshuset hos Petersen i Strandstrædet blev der sagt, at der ville blive uro, når jøderne den 13. skulle indvie deres synagoge. Og samme dag omtalte fhv. styrmand Andreas Beck med åbenlys fornøjelse jødeuroen i Hamborg i værtshuset hos Røerstrøm i Store Kongensgade, hvor han drak øl. Om søndagen den 12. kunne politiassistent L. Nielsen rapportere, at han flere gange i Krystalgade havde set drenge slå hattene af jøder og pibe i fingrene. Og tidligt mandag den 13. september blev der såvel på værtshuset på Amagertorv 4 som i knejpen i Gothersgade 343 talt om, at der ville blive ballade senere på dagen²⁰.

Jøderne var på deres side skræmt af erfaringerne fra 1819 og frygtede ny uro. Denne frygt fremgår tydeligt af et brev til Bræstrup fra en jøde, hvori der advares mod grundstensnedlæggelsen til synagogen: »Repræsentanterne for den mosaiske Menighed i København have besluttet, at denne Handling skal begaa med Pomp, saasom at derved skal være Musik og Sang, hvilket jeg og en stor Del af Menigheden ikke bifalder, for at den finder sted paa aaben Plads og derved bevirke Tilløb af Folk ... men maaske selv Anledning gives til Optrin af Natur som de i 1819«²¹. Desuden tilføjes i brevet, at overrabbiner Wolff også var imod ceremonien, men da han var underkastet repræsentanternes afgørelse, kunne han ikke forhindre den. En politiassistent kunne indberette, at en jødinde havde fortalt ham, at hun frygtede oplussen af uro mandag den 13.. Hun havde hørt en kone sige til en soldat, at folket var stemt imod jøderne, og at der blev råbt mere ad dem end sædvanligt²².

19. YIVO-materialet.

20. YIVO-materialet.

21. YIVO-materialet.

22. YIVO-materialet.

Også kong Frederik den Sjette var opmærksom på risikoen for uro. I et brev til politidirektøren af 13. september skriver han: »Postbuddet som skulde bringe Posten til hr. Schimmelman har fortalt at i Dag vilde man anfælde Jøderne, endskiønt denne Efterretning er følge af Hysterie om Grundstenen, saa tror jeg dog at maatte tilmelde Dem det«²³.

Uroen ved synagogen 13. september og rettens behandling

Det fremgår af Harald Jørgensens redegørelse, at uroen den 13. september begrænsede sig til et angreb på synagogens område og stiftelsen Meyers Minde, der lå lige bag byggeområdet. Jørgensens kilder til angrebet på Meyers Minde og overfaldet på en gammel jøde, Goldzier, er dels bladene »Københavnsposten« og »Dagen« og, væsentligst, forhør ved politirettens 1. og 3. protokol²⁴. I Jørgensens undersøgelse er imidlertid ikke medtaget alle de 3 sideløbende bind, der udgør politirettens 1. protokols forhørsprotokol.

I Yivo-instituttets arkiv findes fungerende politidirektør Bræstrups rapport, nedskrevet time for time under uroen; den udgør derfor en god kilde til forståelse af politiets øjeblikkelige opfattelse af situationen. Den følgende beskrivelse af hændelserne foran Meyers Minde bygger på Bræstrups rapport.

Bræstrup havde kl. 15.30 fået underretning om, at folk samlede i Krystalgade. Porten til den åbne plads foran Meyers Minde var åbnet, og man frygtede, at folk ville trænge derind. Bræstrup sendte politibetjente derhen og fik stort set mængden til at sprede sig. Nogle betjente blev tilbage og passede på. Men senere øgedes mængden igen, meldte betjent Wilstrup ham. Nu var det ikke blot gadedrenge, men også ældre personer, af udseende håndværkersvende, der opmuntrede drengene til at råbe ad jøderne. Så kom der melding til politikammeret, at uordenerne nu for alvor var begyndt, en gammel jøde blev mishandlet, og ruder slået ind. Så gav Bræstrup betjentene ordre til at rydde gaden om fornødent med magt. Men inden politiet følte sig tvunget til dette, spredtes mængden på politiets opfordring. Rapporten er underskrevet kl. 18.45. Uroen varede altså i lidt over 3 timer.

Bag byggepladsen i Meyers Minde²⁵ opholdt sig en del ældre og fattige

23. A.C. Kierulffs privatarkiv. Rigsarkivet.

24. Harald Jørgensen: Jødeuroligheder i København 1930 side 243.

25. Meyers Minde blev stiftet for de penge handelsmanden David Amsel Meyer efterlod

jøder. De var bange, og jøden, der var blevet overfaldet, var løbet fra Meyers Minde for at hente hjælp. Et brev fra en af de derboende jøder viser deres sindstilstand: »Herr Abrahamsen er i den dødeligste Angst, da Huset her hele Dagen har lignet en beleiret Fæstning, hvor Ingen tør at komme ud eller ind uden at blive kastet med Stene og raabt Hurra efter af Pøbelen, hele Pladsen her vrimler deraf. Inspecteuren har bedet at sende Lund til dig, da han forgjæves idag har sagt det til Lion Israel²⁶, som slet ikke vilde høre noget om det og sagde: »Lad dem kun komme. De gjør ingenting«. Vil du ikke enten gaae til en af Repræsentanterne og bede at lade Politimesteren det vide, maaske det kunde hielpe, og at der blev taget alvorlige Forholdsregler. Det er paa den høieste Tid, da de vilde storme Porten. I største Hast og Angst (underskrift ulæselig)«²⁷.

Af et brev fra inspektøren på Meyers Minde til den jødiske menighed fremgår ødelæggelsernes omfang²⁸: »Jeg maa paatage mig den sørgelige Pligt at melde d'Herrer Repræsentanter, at Pøbelen formedest det, at Porten stod aaben ... har stormet ind i Gaarden, indslaget circa 180 Ruder, uden at jeg kunde forebygge det, indtil Pøbelen endelig ved Politiets Mellemkomst, som jeg havde ladet hente, standsede nogenlunde, og jeg fik Porten lukket. De ... som indsløge Vinduerne var Skoledrenge ... saavel som ogsaa nogle store Mennesker. Selv endog paa 2. Sal ere Vinduer indslagne, og endog et Menneske fra Stiftelsen er blevet saaret. København d. 14 September 1830. G. David Inspecteur«.

Politirettens behandling af begivenhederne kan opdeles i to hovedsager. 1) En sag mod 15 drenge for rudeknusninger. Straffen for denne forseelse blev ris²⁹. 2) En sag vedrørende forfølgelse og overfald på jøden Goldzier. I denne sag, der blev behandlet ved 1. protokol, optrådte de førnævnte drenge som vidner. Goldzier-sagen tog sin begyndelse efter nogle dages forløb, den 20. september. I mellemtiden havde politiet indhentet forskellige vidneudsagn, der pegede på snedkersvend Johan Christopher Petersen som værende hovedmanden bag uroen³⁰. Politiet

ved sin død i 1813. Stiftelsen var et hjem med friboliger for uformuende jøder. Bygningen ligger stadig lige bag ved synagogen i Krystalgade og er i dag jødisk plejehjem.

26. Lion Israel var menighedens forstander.

27. YIVO-materialet.

28. Mosaisk Troessamfunds arkiv. Indgående skrivelser 1830-31.

29. Københavns Politiret. I. protokols forhørsprotokoller bd. 69-71 sag 447. Der blev brugt 3 protokoller sideløbende under retshandlingen. I denne sag blev bind 69,70 og 71 brugt. Harald Jørgensens kilder til artiklen er udelukkende bind 71 og de 2 andre bind er altså ikke blevet inddraget i Jørgensens artikel. Det er også årsagen til, at Jørgensen standser sin beskrivelse 1 oktober, hvor han skriver at sidste retsmøde foregik. I virkeligheden strakte retsmøderne sig til d. 22. oktober.

30. Domsprotokol nr. 16. 23 oktober 1830 side 281 ff.

havde flere gange bemærket Petersen under uroen den 13. september. Bl.a. havde han forsøgt at hindre anholdelsen af en dreng, som politiet mente havde deltaget i rudeknusningerne. Politiet måtte affiinde sig med blot at notere drengens navn og så i øvrigt lade ham gå, da de mange mennesker var yderst uvillige til at lade drengen blive ført væk fra politiet. Dette forhold erkendte Petersen i retten, fordi drengen efter hans mening ikke havde gjort noget. Hvad der i øvrigt ellers var blevet sagt, var Petersen ude af stand til at fortælle, da han var temmelig tunghør. Politiet havde også fundet frem til, at Petersen havde været sammen med en mand iført grå jakke og mørk kasket med gul snor om. Han benægtede Petersen al kendskab til, og det var ikke indtil den 20. september lykkedes at identificere manden.

To dage senere kom Goldzier til stede i retten og fortalte, hvordan han ville være gået efter politiassistance, men var blevet opdaget og jagtet gennem Krystalgade op imod Nørregade. Han var blevet jaget ind i Sct. Pedersstræde, men blev her trukket ud af en port og maltrakteret af spark og slag. Samme dag førtes en af de drenge som vidne, der var blevet dømt i sagen om rudeknusning. Til uheld for Petersen genkendte drengen ham som den, der havde slået Goldzier med knytnæve i Sct. Pedersstræde. Og igen den 25. september blev Petersen udpeget som en af hovedmændene bag overfaldet på Goldzier. Også denne gang af en af de dømte drenge. Denne dreng var den samme, som var ved at blive ført bort af betjente, da en stor menneskemængde havde omringet ham, og betjentene måtte lade ham gå.

Den 1. oktober var det betjentenes tur til at vidne. Disse bekræftede de tidligere belastende udsagn mod Petersen. Samme dag fremstilledes en anden snedkersvend, nemlig Peter Christian Lorentzen, der skulle have været sammen med Petersen. Ingen af betjentene kunne dog genkende ham. Men ved et retsmøde den 12. oktober blev det afklaret, at det havde været Lorentzen, der havde haft den iøjnefaldende påklædning på, inkl. snoren om hatten. Den 23. oktober blev der afsagt dom i sagen. Lorentzen blev løsladt, men Petersen blev idømt 6 x 5 dages fængsel på vand og brød for: 1) At have søgt at hindre anholdelse af en dreng. 2) At have forlangt drengen udleveret. 3) Ikke at ville forlade stedet, efter at være blevet opfordret dertil. 4) At have forsøgt at få drengen til at sige, at han var blevet slået af jøderne. 5) At have opfordret til at råbe hurra og endelig 6) Formodning om mishandling af jøden Goldzier.

Uroen 13. september begrænsede sig ikke til angrebet på Meyers Minde. I politirettens 5. protokol findes en sag, hvori det berettes, at flere betjente den 13. september hørte rudeknusning i Løngangsstræde og i

Læderstræde. Det siges i rapporten, at betjentene »antraf en betydelig Folkemængde, der under Hurraraab indsløg Vinduer hos Marskandiser Hartvig«. En læredreng slog en rude ind og betjentene så ham derpå løbe over gaden med et stykke glas i hånden, mens han råbte: »Her er jøden«. Drengen blev anholdt og mængden spredt. Den 20-årige anholdte fik 8 dage på vand og brød³¹. Ved rettens 2. protokol findes endnu en sag fra 13. september mod en dreng, der skulle have kastet sten mod en jødisk butik på Østergade³².

Rygtter og rapporter. Tiden efter 13. september

Politiet fortsatte efter mandag den 13. sin overvågning af beværtninger. Desuden modtoges forskellige indberetninger. En af disse var fra en anonym, der havde været i Krystalgade 13. september. Ifølge brevskriveren var det et folkeligt krav at slippe af med jøderne³³. Brevskriveren kunne oplyse, at der var organiseret en brevkampagne med et stærkt antijødisk indhold med en opfordring til at bruge magt, hvis jøderne ikke selv forlod landet. En anden anonym brevskriver kunne fortælle, at der blev snakket meget i byen om politiets effektive handlemåde³⁴. Ikke desto mindre gik rygten, at uroen ville blive genoptaget med fornyet styrke fredag den 17. september. Denne brevskriver havde i øvrigt hørt, at studenterne skulle have været indblandet i uroen for at få ram på højststående embedsmænd.

Også de hyppige kontrolbesøg på værtshuse fortsattes. Et enkelt sted talte man om, at uroen ville begynde igen, når Holmens folk fik fri. Og freden havde da heller ikke indfundet sig, for en politirapport fra 14. september fortæller, at der denne dag var forsamlet mennesker i Læderstræde og tilstødende gader, og at der blev slået ruder ind i Østergade³⁵. Kong Frederik funderede over faren for nye uroligheder. I et brev til politidirektør Kierulff den 25. september skriver han: »Da jeg har bragt i Erfaring, at paa Jødernes Løvsahl³⁶ som skal være paa Tirsdag agtede man at forurolige disse, saa unklade jeg ikke at underrette Dem derom,

31. Politiretten 5. protokol. Behandlede sager 1830.

32. Politiretten 2. protokol. Behandlede sager 1830.

33. YIVO-materialet.

34. YIVO-materialet.

35. YIVO-materialet.

36. Jødernes Løvsahl er den såkaldte løvsalsfest (Sukkot) til minde om jødernes modning som folk under vandringen i ørkenen i 40 år.

Teatertegneren C. Bruuns fremstilling af Kirchheiner i rollen som Masaniello.
Proveniensen: Det kgl. Bibliotek.

endskiønt det synes mig ikke sandsynligt. I Schweiz skal have været et betydeligt Opløb. I Berlin forekommer det mig, som at de anvendte Midler ikke har svaret i Forhold til hvad der er foregaaet, thi det hele har efter hr. Reventlows Rapport ikke været andet end 4 Snedkersvende som blev arresterede og som man vilde friløse og dette tror jeg at Politiet understøttet af Gendarmeriet kunde have besørget. Brev fra Holland paastaae at en Congresserie³⁷ i Frankrig søger i alle Lande med Breve og Penge at frembringe Uroligheder for at gjøre al Modretning imod Frankrig umuelig. Denne helvedes Plan vil dog blive vanskelig i Udførelsen³⁸.

En særlig interessant rolle i sagens udvikling spillede Det kongelige Teater. Dette kan måske virke overraskende i vore dage, men i 1800-tallet var teatrets rolle meget central, såvel underholdningsmæssigt som politisk.

37. Congresserie betyder en hemmelig sammensværgelse.

38. A.C. Kierulffs privatarkiv. Rigsarkivet.

I 1830 var et stykke særlig aktuelt, nemlig »Den stumme i Portici«. Stykket handler om fiskeren fra Neapel, Masaniello (1622-1647), der stillede sig i spidsen for en oprørsbevægelse vendt mod Filip 4. og hans vicekonges regime i byen. Fiskerbefolkningen forjog vicekongen, og Masaniello herskede herefter i byen. Men ved et møde mellem Masaniello og vicekongen myrdedes Masaniello. Hans tilhængere proklamerede derefter Neapel som republik. Masaniello blev hovedperson i Scribes og Aubers opera »Den stumme i Portici«, hvis væsentligste ingredienser var frihedstrangen af et republikansk tilsnit og nationalfølelse. Da den opførtes i Bruxelles kort efter juli-revolutionen i Frankrig, vakte det nationale element stærk begejstring, og følelserne gav stødet til et oprør vendt mod det hollandske overherredømme.

Masaniello kom til at spille en vis rolle i dansk teater og politik. Allerede i 1815 udgav B.S. Ingemann et stykke om ham. Da nu J.L. Heiberg havde oversat Scribes tekst, var der en vis frygt for, at stykket kunne udløse en reaktion hos tilskuerne. Det gik dog anderledes. Ifølge beskrivelsen i »Den danske Skueplads« således: »Stundom blev Theatret det naturlige Forum for den offentlige Menings Tilkjendegivelse, saaledes som da Frederik den Sjette og Kongefamilien den 7. Oktober 1850 overværede Opførelsen af Den Stumme i Portici ... I Følelsen af Modsætningen mellem de danske og de fremmede Tilstande gav Publikum sin Loyalitet Luft i en begejstret Hyldest af Kongen og forlangte Nationalsangen spillet ved hans Indtrædelse i Logen, ligesom Raabet »Kongen Leve« gjenlød over hele Huset under det revolutionære Optrin i tredje Akt, hvor Fiskerne overvælde Soldaterne«.

Konklusion

Når Harald Jørgensen har betegnet uroen som »gadedrengestreger« og »tilfældigt opløb« stemmer beskrivelsen ikke overens med de kilder, der ligger til grund for denne artikels hændelsesbeskrivelse. Allerede tidligt vidste folk, at der kunne forventes uro den 13. september. Men uroen var ikke begrænset til denne dag, tværtimod strakte den sig over en række dage og samlede store skarer af mennesker. Uroen bestod ikke blot i piften i fingre og hurra-råb efter jøderne, men også i udbredt rudeknusning, mishandling af en jøde og forsøg på at hindre politiets anholdelse af en dreng.

Eksemplet fra Hamborg har spillet en væsentlig rolle. Snakken på diverse værtshuse drejede sig flere gange om jødeuroen i Hamborg. Det

er ikke muligt at påvise, at der også har været tyskere involveret i uroen i København. Nørregård citerer en gesandtindberetning for denne påstand. Men intet sted i politiets forhør antydes, at tyskere eller tyske håndværkersvende skulle have været til stede ved urolighederne.

Medens Harald Jørgensen beskriver uroen som »det ungdommelige publikums lidt kåde adfærd«, er uroen i Nørregårds beskrivelse langt mere alvorlig med tusinder af folk på gaderne. Forklaringen på uoverensstemmelsen mellem de to historikere findes i deres kildegrundlag. Medens de københavnske aviser, som Jørgensen har benyttet, ikke kan siges at være troværdige kilder, underlagt censur som de var, giver politiforhørene et betydeligt mere detaljeret og nuanceret billede af begivenhederne. Der er dog ingen grund til nødvendigvis at tro, at man her får sandheden fremlagt. En stor del af vidneudsagnene kommer fra de domfældte drenge, som må have været udsat for et stort pres, og hvis udsagn derfor må tages med en vis forsigtighed. Ved at benytte politirettens protokoller gives der mulighed for at benytte såvel aktørers som iagttageres udsagn og således at sammenstykke et pålideligt billede af begivenhedernes gang, dog med forsigtig brug af visse udsagn. Politirettens protokoller må anses for en mere troværdig kilde til hændelsesforløbet end gesandtskabsindberetningerne, der på en række punkter ikke stemmer overens med, hvad der vides om uroen fra anden side. Således synes det udelukket, at der den 13. kunne være forsamlet flere tusinde mennesker i Krystalgade. Bræstrups time til time rapport taler om en »mængde«, der næppe kunne omfatte så mange mennesker. Dertil kommer en række unøjagtigheder, der svækker gesandternes troværdighed. Nørregård daterer således uroen foran Meyers Minde til den 14., men uroen fandt sted i Krystalgade den 13. Endvidere refereres gesandterne for, at politiet måtte bruge knipler for at sprede mængden foran Meyers Minde; men ifølge Bræstrups rapport fremgår det, at mængden spredtes uden brug af knipler, og i politirettens protokoller siges der intet om brug af knipler. Nørregård refererer også gesandterne for, at kavalleriet patruljerede for at hindre yderligere uro, men i kavalleriets ordrebøger nævnes intet om en sådan patruljering³⁹. Muligvis kan gesandternes ukorrekte oplysninger skyldes, at deres oplysninger er andenhånds.

Deltagerne i uroen har ikke kun været drenge. Bræstrups rapport af 13. september nævner, at ældre personer også deltog i opløbet foran

39. Det drejer sig om Garderhusarregimentet. Regimentsbefalinger 1/2 1830-31/8 1831. Ordrebog for Kongelig Livgarde til Hest 1827-31 og Korrespondancebog for samme 1823-31. Alle Hærens Arkiv. Rigsarkivet.

Meyers Minde. Inspektøren i Meyers Minde nævner således også, at voksne mennesker har deltaget i rudeknusningen. Desværre siges der intet om de voksne menneskers sociale placering. Vi ved kun, at håndværkersvende har deltaget.

Såvel de samtidige kilder, P.V. Jacobsen og A.U. Falbe som Harald Jørgensen afviser helt, at der skulle have ligget politiske motiver bag uroen. Plakaterne viser imidlertid utvetydigt, at der for plakatskriverne i hvert fald har været tale om politisk uro. Brugen af navnet Masaniello kan således være udtryk for en national eller republikansk tankegang. Mere klar er sammenligningen mellem Stemann og Polignac, hvormed må menes, at ligesom Polignac stod som repræsentant for Karl 10.s reaktionære styre, således var Stemann repræsentant for Frederik 6.s.

Efterspillet i Det kgl. Teater bliver til tider fremhævet som eksempel på⁴⁰, at Københavns befolkning forblev loyale under indtryk af de revolutionære tendenser andre steder i Europa. Der er ingen grund til at betvivle, at kongen mødtes af varme følelser i teatret. Men man kan sætte spørgsmålstegn ved, hvor repræsentativt publikum har været for den københavnske befolkning. Stykket blev opført 4., 5. og 17. september. Altså ganske tæt på begivenhederne i de urolige septemberdage. Men først 3 uger efter uroens nedkæmpelse kom kongen i teatret. Havde han ikke vovet sig derind før af frygt for tilløb til uro? Det er ud fra det foreliggende kildemateriale ikke muligt at besvare dette, men der bør tages forbehold over for påstanden om, at publikums hyldest kan tages til indtægt for den københavnske befolknings loyalitet.

40. Se f.eks. beskrivelsen Politikens Danmarks Historie bind 11 og senest omtalen i Københavns Historie af Sv. Cedergreen Bech: »Demonstrativt havde han (Frederik) valgt at se »Den stumme i Portici«, det stykke der i Bruxelles var blevet signalet til opstand. Da kongefamilien trådte ind i logen, mødtes den af et demonstrativt bifald, orkestret spillede slutningskoret fra »Elverhøj« – og da oprørsscenen, hvor folket afvæbner regeringens soldater blev spillet, råbte publikum »Vor konge leve«. Mens jubelen fortsatte i gaderne kunne kongen konstatere med tilfredshed, at i hvert fald hans hovedstad var loyal. Bind 3.